

Stavangeren

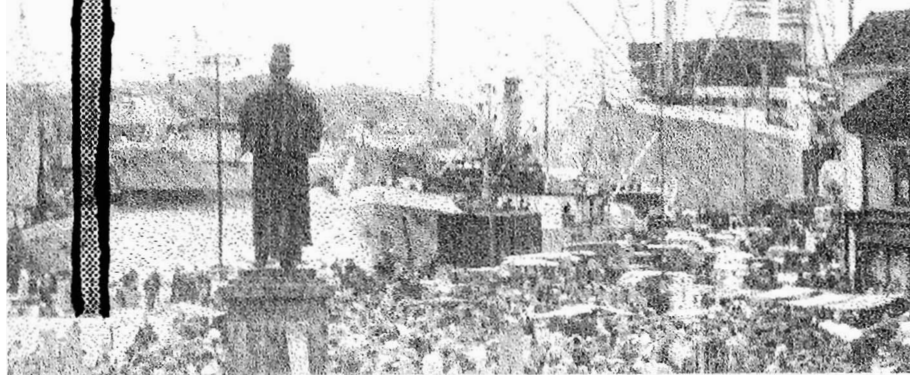
Nr 2 April 1999

ISSN 0806-184 x

MEDLEMSBLAD FOR BYHISTORISK FORENING STAVANGER.
REDAKSJON: JAN GJERDE, KIRSTI LÆRDAL, KÅRE MOSSIGE
OG BJØRN K. AARRE. MEDLEMSKAP TEGNES VED
INNBETALING AV KR 150,- TIL KONTO 3201 25 37 300

Innhold

Side 3	Leif Johan Sevland	Ved Kiellands grav
Side 4	Ove Hagir	Domkirkens restaurering
Side 8	Gunnar A Skadberg	Fra Trankebar til Breiavatnet
Side 14	Halvor Pedersen	Worsehuset finnes fortsatt
Side 18	Oddvar Høiland	Tobakksproduksjonen i
Stavanger 1940-45
Side 22	E.A. Erichsen	Stavanger i reformasjons-
århundret
Side 28	Jan Gjerde	Samfunnsbyggeren som
forbygde seg
Side 30	Årsmøtet	Styrets beretning 1998

Velkommen til byvandring søndag 9. mai kl 1300:

GUNNAR A. SKADBERG

tar oss med på vandring i Alexander L. Kiellands
«barndommens gater» - med fokus på dikterens
haugianske røtter.

Her finner vi personligheter og motiver som er gjendiktet
i hans bøker.

FRAMMØTE KIELLANDHAGEN

Ved Kiellands grav

Ordfører Leif Johan Sevlands tale

18. februar 1999

For 150 år siden ble Alexander L. Kielland født i foreldrehuset ved Bredevannet. Hans biograf Tor Obrestad valgte Sannhetens pris som tittelen på boken om Kielland. Alexander L. Kielland fikk erfare gjennom sitt 57-årige liv at sannhetene har sin pris.

Det var sønnen av byens fremste handelshus som hadde mot til å bruke sin intelligens, sin musikalitet og sanselighet til å formulere sannheten om sin egen tid og om seg selv. Det fengte leserne da, og det fenger leserne ennå. Fordi han forteller sannheter om oss selv - i dagens samfunn - over ett hundre år etter.

Han skrev Stavanger inn i europeisk litteratur. Selv om Alexander L. Kielland i sine romaner, noveller og skuespill aldri nevner Stavanger med navn, er det ingen tvil om at det er Stavanger-samfunnet han bruker

i sitt arbeid. Menneskene vegret seg fra å høre dette nye, og angrep ham som brukte sin poesi til nytte for samfunnet. Spesielt hans hjemby ergret seg og det fikk konsekvenser for Kielland. Selv når statuen over en av landets fremste diktere skulle reises i 1928 var det mange som mente at Torget var en for sentral plassering.

Byen har mye å rette opp. Men først og fremst skal Kiellandåret 1999 være en verdig markering av en stor forfatter, og et sammensatt og rikt menneske.

Kiellands bære kom hjem med kystruteskipet Stavanger 11. april 1906, i sol og nordavind. Klokken 13 samme dag ble han stedt til hvile her på Lagård.

I takk og ærbødighet legger jeg, på vegne av Stavanger Kommune, ned en krans på hans grav.

Domkirkens restaureringsarbeider

Av Ove Hagir

Stavanger Domkirke har vært brukt som gudshus i sammenhengende 875 år. Få bygninger fra Norges middelalder er mere autentiske enn Domkirken. Kirken gjennomgikk store restaureringsarbeider i årene 1867 - 1871 under arkitekt von der Lippe og i årene 1938 - 56 under arkitekt Gerhard Fischer.

I 1996 forelå det en tilstandsrapport for kirkebygget som viste at mange av de skader vi ser nå skyldes teknikk som ble benyttet ved restaureringen i 1867 - 71. Det er satt inn ekspertise fra Trondheim under de pågående restaureringsarbeider

HØVE STILLASER har omkranset Stavanger Domkirkes kor siden våren 1997. Kirken er under restaurering. Mange mennesker har reagert på at det er brukt så sterke ord som at Domkirken er i forfall. Det er kanskje ikke så lett å se skadene ved et flyktig blikk, ofte er avstanden fra den som står nede på bakken til detaljer som befinner seg høyt oppe på veggen så stor at skadene ikke kan observeres.

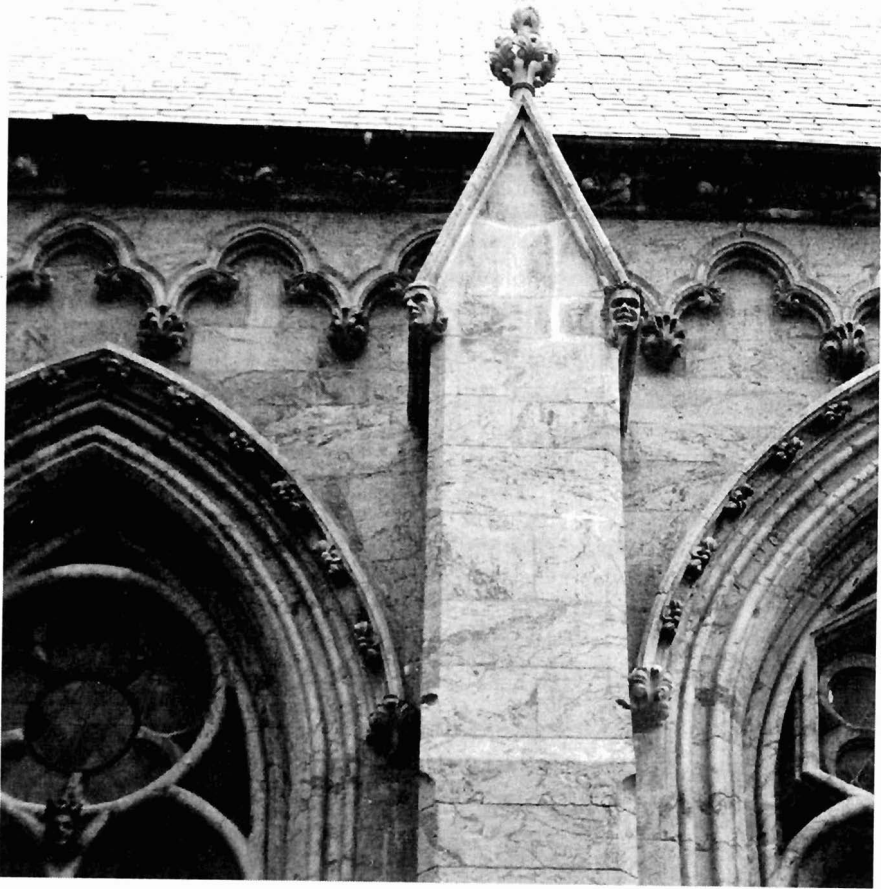
Restaureringen er et arbeid som krever spesialister. Det utføres av folk fra Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider, den eneste virksomhet i landet som har håndverkere med spesialkompetanse på restaurering av middelalderbygg.

NDR ble opprettet av staten i 1869 for å gjenreise Nidarosdomen, som etter flere branner gjennom hundreårene nær-

mest bare var en ruin. En mindre del av kirken ble brukt som sognekirke. Etter frigjøringsverket på Eidsvoll i 1814 ble Nidarosdomen utpekt som kroningskirke, og gjenreisningen startet i 1869.

INSTITUSJONEN NDR består av en rekke verksteder med til sammen 25- 30 ansatte håndverkere. Vel halvparten av dem er steinhoggere. De øvrige er smeder, snekkere, gipsmakere, glassmakere og murere. Leder for virksomheten er direktør Øvind Lunde, tidligere riksantikvar i Norge. De ansatte gjennomgår en spesiell utdanning gjennom et internt program som strekker seg over seks år.

Når en ser dem i arbeid er det tydelig at det er mennesker med en helt spesiell interesse for sitt fag, og det fortelles at denne interesse gjerne går igjen fra far til

Sett fra bakken er det ikke alltid så enkelt å oppdager forvittrings-skadene, men ser en godt etter er det lett å få øye på detaljene som er blitt reparert eller skiftet ut.

sønn i generasjoner - nå også fra far til datter. Det var festlig å se et par unge jenter svinge redskapene som dyktige steinhoggere. Verkstedene finansieres av staten med en egen post i statsbudsjettet. En viss inntjening har man dessuten ved arbeid for andre. Erkebisppegården i Trondheim er gjenreist ved hjelp av ekspertisen fra NDR.

I 130 AR HAR MAN altså arbeidet med gjenreisningen av Nidarosdomen. Dette arbeidet er snart ferdig, og verkstedene vil da vesentlig være beskjeftiget med løpende vedlikehold, som med 400.000 besøkende i året er en ikke uvesentlig oppgave.

DET FØRSTE SOM MÅTTE GJØRES på

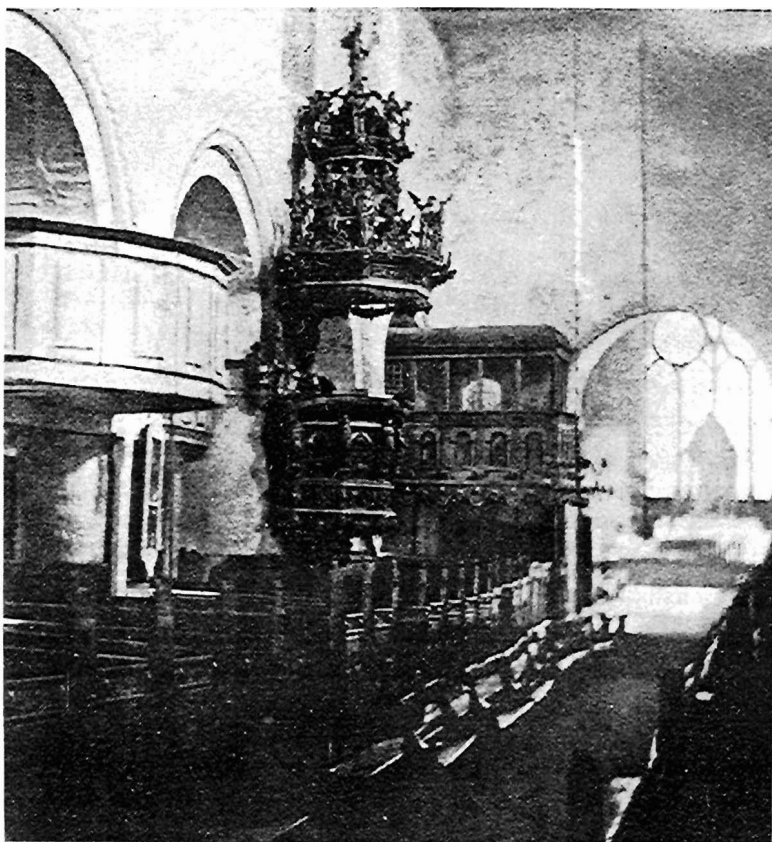
Stavanger Domkirke, var å foreta en nøyaktig kartlegging av bygningens tilstand og skadenes omfang. Man ble nærmest forskrekket da det ble oppdaget at en nøyaktig oppmåling av fasadene, stein for stein, ikke fantes. Dette er en nødvendig forutsetning for det videre arbeid. Altså ble oppmåling og uttegning av fasadene første skritt.

TILSTANDSRAPPORTER FOR KIRKEN har vært avgitt før, den siste i 1982. Det meldtes da om store forvitringsskader og oppsprukne fuger i østveggen. Det førte til at

klebersteinsbuen som omrammer det store glassmaleriet i østveggen ble skiftet ut med ny stein, forarbeidet i Trondheim. I rapporten ble det også gjort oppmerksom på at en rekke andre detaljer omkring østvinduet bar preg av forvitring og måtte holdes under oppsikt.

Riksantikvaren har tidligere anbefalt at tilstandsrapporten må ajourføres hvert femte år. Ille var det derfor at de ansvarlige ikke hadde fulgt denne anbefalingen, slik at det denne gangen hadde gått

Domkirkens indre før restaureringen i 1867-71. Legg merke til korbuen og plasseringen av prekestolen.

tre ganger den anbefalte tid siden siste raddort.

DEN NYE TILSTANDSRAPPORTEN forelå 1. november 1996. Det er et omfattende dokument; vi nevner noen hovedpunkter: Som bygningskonstruksjon vurderes Domkirken å være i meget god stand. Det er ikke påvist setninger som har ført til sprekkdannelser noe sted. Men det er påvist omfattende og til dels kritiske forvitringsskader på korets utvendige dekorasjoner. Skadene skyldes i stor grad rustende jerndybler satt inn ved restaureringen i årene 1867 - 71. En hel del detaljer som på den tid var løsnet, ble reparert ved at det ble satt inn jerndybler og brukt mørtel som tillot inntrengning av fuktighet så jernet rustet og forårsaket nye sprengninger. Paradoksalt kan det sies at den tidligere restaurering har laget problemer for restaureringen i dag.

AV KLIMATISKE GRUNNER kan arbeidet på fasadene bare forgås i sommerhalvåret. Da foretas oppmålingene. Skadede detaljer blir reparert på stedet så langt det er teknisk mulig. Det blir foretatt avstøpninger av deler som må fornyes. Disse blir forarbeidet på verkstedene i Trondheim i løpet av vinteren for så å bli montert på plass neste vår.

Arbeidet startet våren 1997 med korets nordvegg. Første halvår 1998 ble nordveggen gjort ferdig og stillasene fjernet. Etter planen skal øst- og sydveggen bli ferdige i løpet av 1999. Fra mai til november dette år vil kirken være stengt på grunn av innvendige arbeider.

Ove Hagir

Tidligere restaureringer av Domkirken

Domkirkens tilstand har fulgt skiftende tider for kirken som institusjon og for byen. Hærverk, forfall, større og mindre restaureringer har fulgt på hverandre. I 1577 ble kirkemurene reparert med stein fra kloster-ruiene i Kleiva. Store reparasjons- og utsmykningsarbeider ble også utført i Jørgen Erichsons tid som biskop.

En omfattende innvendig og utvendig restaurering fant sted under arkitekt von der Lippe i årene 1867-71. Før dette var kirken hvitkalket og hadde rødt teglsteinstak. Nå fikk den en grå sementpuss utvendig og skiferstein på taket. De innvendige arbeider førte til at det meste av det etterreformatoriske kirkeinteriøret gikk tapt. Det er tankevekkende at von der Lippe også ønsket å fjerne Andrew Smiths prekestol - og formannskapet sluttet seg til dette ved å bevilge penger til en ny.

I mellomkrigsårene gikk det en heftig debatt om «gjenreising av kirkens vesttårn». Undersøkelser fra 1938 ved arkitekt Gerhard Fischer førte til at disse planene ble skrinlagt. Etter annen verdenskrig startet man fjerningen av murpussen, et arbeide som ble fullført mot slutten av 1950-årene.

Emanuel Vigelands lysekroner kom i 1924. Glassmaleriet i østvinduet kom på plass i 1957. Det er utført av Victor Sparre. Østfrontens helgenskulpturer av Stinius Fredriksen kom på plass i 1962.

Jan Gjerde

Fra Trankebar til Breiavatnet

Tørres Bonnevie - Kongsgårds eier
1799 - 1801

Av Gunnar A. Skadberg

Tørris Bonnevie er et navn fra Stavangers historie som lenge har pirret min nysjerrighet og hvis biografi det kan være passende å avdekke det året Kongsgård skole feirer 175 års jubileum.

Doktor Honoratus Bonnevie

Familiebakgrunn

Denne sørlandske eventyrskikkelsen dukket plutselig opp i Stavanger i 1799 og overbød "Kongen i Staden" - Gabriel Schanche Kielland - som dette året ville sikre seg eiendomsretten til Kongsgård for å nytte bygningene til beste for byen, f. eks som arrestlokale eller som arbeidsanstalt. Bonnevie hadde tjent seg opp en formue i den dansk-norske kolonien Trankebar på østkysten av India, forteller Johannes Elgvin i sin byhistorie. Men hvor kom han fra og hvem var han, denne Bonnevie?

Tørres Bonnevie stammet fra en fransk familie i Provence på sin farsside. Hans forfedre hadde utvandret til Danmark fra byen Antibes vest for Nice på den franske Riviera-kysten. Det var

Tørris' farfar som slo seg ned i Odense som vinhandler og giftet seg der med den norske jenta Boel Corneliusdatter fra Brevik.

Tørris' far, Honoratus Bonnevie, ble født i Odense i 1726. Etter farmasøytutdannelse i hjembyen fulgte medisinstudier ved Akademiet i København. I 1751 ble han ansatt som medhjelper for dr. med. og kanselliråd Frederik van Zee i Kristiansand.

I 1754 ble Honoratus gift med prestedatteren Anne Cathrine Lyder Nilsdatter (1721-1757) fra Åmli. Etter to år i Åmli flytter ekteparet til Østre gate i Grimstad med sine to barn, men etter kort tid i sørlandstettstedet døde fru Bonnevie, og Honoratus satt tilbake med to mindreårige, morløse barn.

Radesyken

I 1758 fikk Honoratus i oppdrag å reise til Stavanger for å kartlegge omstendigheter omkring den raskt spredende radesyken. I en rapport fra denne reisen skrev Bonnevie:

"Jeg benyttede denne Leilighed til at udspørge meget gamle Folk, om Radesygen længe havde været bekjendt og grasseret i de Egne; hvorpå der af Nogle meddeltes mig den Underretning, at I deres Ungdom var Radesygen ganske ubekjendt, indtil Aaret 1709 eller 1710 da et russisk Orlogsskib om Vinteren laae over i en Skibshavn i Nærheden af Stavanger. Paa dette Skib hadde det været en Deel ryggeløst Mandskab, som søgte Conversation med det norske Qvindekjøn der i havnen og omgrendende Gaarde. Dette Mandskab blev i Juletiden indladet udi Norske Forsamlinger, og de Norske Fruentimmer kom deretter undertiden om bord at besøge Russerne.

Kort Tid efterat Skibet var afseilt, begyndte adskillige af de Qvindfolk, som havde været med udi dette russiske Selskab at blive syge, men de skjulte sin Sygdom, og søgte til dels at komme bort fra Egnen til Steder hvor de som Ukjendte kunne søge Råd. Bønderne, der betragtede denne usædvanlige og fremmede Sygdom, gav den Navn af Rade-Sygen, den urene, uterlige Sygdom."

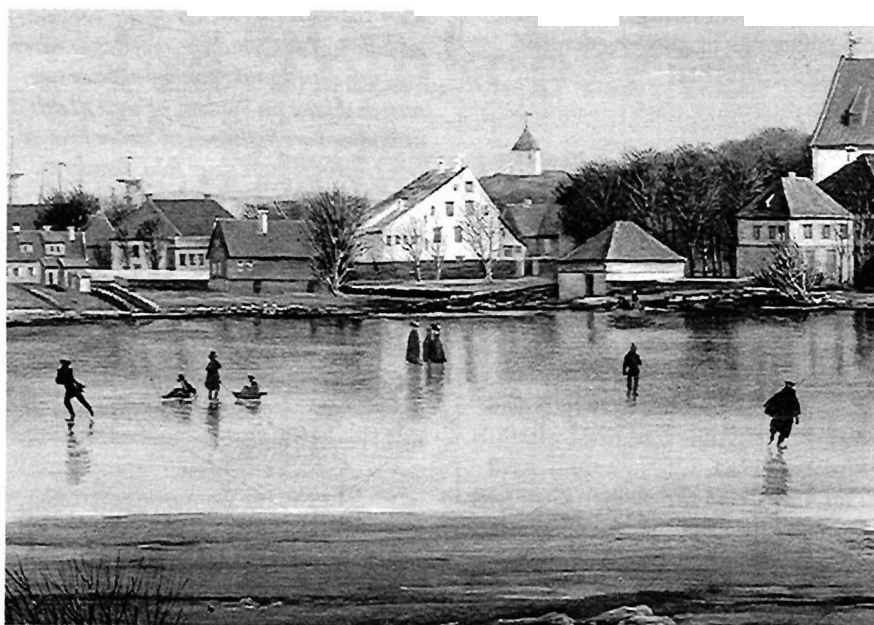
I ettertid hevdes det at Bonnevie var den første, norske legen som forsto årsaken til radesyken og som skjønnte at det var kjønns sykdommen syfilis han hadde med å gjøre.

I 1759 ble Bonnevie ansatt som konstituert stiftsfysikus i Mandal len - med bopel i Mandal. Der utviklet han med hell lindrende behandlingsformer for smertene som fulgte radesygen.

3. januar 1760 giftet han seg for annen gang. Cathrine Tørrisdatter var født i Mandal i 1740 som datter av kjøpmann, sagbrukseier og trelasthandler Tørris Andersen og hustru Marthe Jensdatter på Malmøen i Mandal. Ekteparet fikk fem sønner og fire døtre.

I 1776 anla Honoratus Bonnevie et privatsykehus for radesykepasienter i Mandal etter at bl.a. Stavanger hadde fått et slikt sykehus gjennom statlig innsyn. Fra 1792 hadde Bonnevie også tilsyn med sykehuset i Flekkefjord. Først i 1800 fikk han avskjed med pensjon som embedslege - 74 år gammel.

Sommeren 1810 brant Bonnevies bygninger ved Mandal gamle bro ned til grunnen. I en tid uten forsikringer, ble dette hans økonomiske ruin. Påkjeningen ildebrannen representerte ble for stor for kona som døde en uke etter at

*Radesykehuset i Stavanger (til venstre for byfogd Christensens hus).
Bygningen ble kjøpt av Jacob Kielland i 1844 og ble ombygget av Jens
Zetlitz Kielland. Alexander L. Kiellands fødested og senere bolig.*

hun hadde opplevd å se sin kjære familieeiendom lagt i aske. 84-årige Bonnevie måtte holdes igjen med makt da han prøvde å komme inn i den brennende hovedbygningen for å berge verdifulle papirer og inventar.

Sitt siste leveår tilbragte han hos sin nesteldste sønn i annet ekteskap - vår hovedperson, Tørres Bonnevie, på godset Falkesteen ved Horten. Der døde Honoratus Bonnevie 8. november 1811, 85 år gammel.

Tørres Bonnevie

Tørres Bonnevie ble født i Mandal 8. Mai 1762. Han var etlet til å bli handelsmann som morfaren, trelast-

handleren som han var oppkalt etter, men Tørris følte seg mer tiltrukket av et liv på sjøen.

Allerede 12 år gammel fikk han følge en ostindiafarer fra København. Etter tur nummer to til østasiatisk farvann, gikk han i land i den dansk-norske kolonien Trankebar på østkysten av India, der han trolig tok inn hos farbroren, Emmanuel Bonnevie.

Trankebar

Det var i 1617 at den dansk-norske kongen Christian IV fikk besøk av en nederlander som påsto at han var utsendt av keiseren av Ceylon for å be

om dansk-norsk bistand i kampen mot portugisiske anslag mot Ceylon. Uten store kunnskaper om den fjerne øya i Den indiske hav, skrev kongen under på en traktat som garanterte keiseren militær, nordisk støtte mot at kongen fikk enerett på handelen med Ceylon i tolv år.

Deretter lot kongen utstyre en flåte for 35 000 daler - stort sett bemannet med nederlandske leiesoldater under kommando av den nyutnevnte 23 år gamle admiralen Ove Gedde (1594 - 1660)

Da Gedde ankom Ceylon, oppdaget han at det ikke fantes noen keiser av Ceylon og at nederlenderen i København ikke hadde hatt myndighet til å gjøre avtaler på vegne av noen som helst!

Gedde oppsøkte da fyrsten av Tanjore som han overtalte til å overdra Trankebar på Koromandekysten med 2000 innbyggere til Christian IV - og å tilstå Det danske Ostindiakompaniet handelsprivilegier på den indiske byen, privilegier som kongen måtte overta da handelskompaniet gikk konkurs i 1729.

Gedde lot oppføre den kraftige "Dansborg" med ringmur rundt byen - en borg som aldri ble inntatt av fiender, men som ble smadret av en stormflod i 1715. Borgruinene eksisterer fortsatt.

(I en parentes tar vi med at Ove Gedde også tilhører vår lokalhistorie, da han i 1660 kjøpte krongodset på Finnøy - med unntak av Hesby. Dette godset omfattet det meste av øya, men da ha døde samme året, gikk det over til hans svigersønn, oberst Giersdorff.)

Handelsstasjonen Trankebar ble en økonomisk fiasko og representerte et pengesluk for den dansk-norske staten. Kongen søkte derfor, uten hell, å selge den vesle kolonien.

Fra 1705 ble det sendt misjonærer til Trankebar. Ivrige hermhuter-evangelister kunne forkynne sitt budskap i Øst-India - bare de holdt tett i Danmark og Norge. Frittenkende og frittalende innbyggere av det dansk-norske riket ble også deportert til den fjernliggende kolonien!

Fremdeles består kirkene Sion og Ny Jerusalem fra denne tid - og de benyttes i dag av tamilsk-kristne menigheter.

I slutfasen av den perioden da Tørres Bonnevie oppholdt seg i Trankebar, het generalguvernøren Peter Anker (født i Fredrikshald i 1744 - og bror av Carsten Tank Anker som reiste Eidsvollbygningen). Fremdeles står hans guvernørbolig i Trankebar - en bygning Tørris må ha besøkt.

Bonnevie tjente sine penger i Trankebar på oppkjøp av bomullstøyer, silke og edelsteiner fra det fjerne Østen som ble videresolgt til Europa.

Etter 1800 mistet Trankebar sin handelsmessige betydning, men først i 1845 ble kolonien overdratt til England sammen med kolonien Serampore. Salgssummen var 1,1 million riksdaler.

Tørris hadde i første omgang opphold i Trankebar fra 1775 til 1793,. Han livnærte seg som sjømann de første årene i kolonien, men etter hvert investerte han oppsparte midler i handelsvirksomhet.

Han tapte imidlertid hele sin formue da det skipet han fulgte til Europa i 1793 ble tatt av en fransk kaper.

Men unge Bonnevie nektet å gi opp. Han returnerte raskest mulig til den dansk-norske kolonien og gjenopptok sine forretninger. Slik skaffet han seg på nytt et økonomisk fundament for en bekvem framtid i Norge.

Allerede i 1799 satte han på nytt kurs for hjemlige strender - og via London og København nådde han til slutt Mandal med sin formue i behold.

Til Stavanger

Fra Mandal reiste Bonnevie samme vinter til Stavanger der han skulle besøke en venn, som dessverre ingen kilder navngir.

Kongsgård omkring 1830-årene. Bygningen fikk sin nåværende form under amtmann Tillisch i 1759.

I Stavanger var amtmann Fredrik Otto Scheel kommet i vansker på denne tiden. På tross av at han selv hadde gjort oppmerksom på en skrivefeil han var kommet i skade for å gjøre i regnskapet for to bruer som var anlagt som en del av den nye veien sørover fra Stavanger, måtte han fratre sin stilling, med de økonomiske konsekvenser dette innebar. At 4407 rdl. i regnskapet var ført som 2407 rdl, fikk tilfølge at han måtte selge sin prektige, privateide amtmannsbolig, Kongsgård.

Da eiendommen ble budt fram på auksjon den 16. desember 1799, regnet de fleste med at Gabriel Schanche Kielland ville by høyest, for han hadde planer om å tilby Kongsgård til allmen-nyttige formål for byen.

Tørres Bonnevie

Men da "Kongen i byen" ikke var villig til å by mer enn 1500 rdl. for en eiendom auksjonarius forlangte 2000 rdl. for, fikk den besøkende sørlendingen Bonnevie tilslaget da han gikk fem daler over takst. Tilbudet ble framsatt av hans svoger, Lauritz Bentzon Thrap - sorenskriver i Jæren og Dalane fra 1795 til 1812 - og med bopel i Egersund fra 1796.

Bonnevie drømte om å skape seg et permanent oppholdssted i Stavanger, men på en reise han foretok etter besøket i Stavanger julen 1799, traff han assessor Kræfting fra godset Falkenstein ved Horten, for øvrig i et selskap som ble holdt hos en søster av Bonnevie. Kræfting var en nær slektning av Bonnevies gode venn fra Trankebartiden - generalguvernøren. Dermed ble Bonnevie invitert til godset ved Horten - et gods han likte så godt at han sa seg interessert i å kjøpe det.

Kort tid seinere fikk derfor sorenskriver Thrap i Egersund melding om å by Stavangereiendommen ut for salg igjen, for nå ville Bonnevie heller etablere seg på Østlandet med sin danske kone Sofie Amalie Shlegel - og etter hvert ni barn.

Stadskaptein Gabriel Schanche Kielland måtte punge ut med 2224 rdl. for å sikre seg Kongsgård da den på nytt kom for salg 8. august 1801.

Tørres Bonnevie døde på Falkenstein 6. april 1820. Han ble gravlagt på Borre kirkegård. I 1811 var han en av de største bidragsytere til landets første universitet.

Gunnar A. Skadberg

Kilder

Bonnevie, Frederic: Stamtavle over den Falkensteenske gren av familien Bonnevie i Norge 1715 - 1915, Christiania 1915.

Elgvin, Johannes: En by i kamp. Stavanger kommune 1955

Finne, Ferdinand; Blå elefant, 1998

Gundersen, Erik: Kongsgård, artikkel i

Stavanger Aftenblad 14/12 1960

Lexow, Jan Hendrich: Kongsgård,

Stavanger Museums Årbok 1960

Thrap, Daniel; Familien Bonnevie i Norge og Danmark 1714 - 1930, Oslo 1931

Danmark-Norge 1380-1814, bind II, III og IV, Universitetsforlaget 1998.

Glimt fra det gamle Stavanger

Worsehuset eksisterer fortsatt

Før i tiden smadret man ikke hus som skulle saneres med gravemaskiner, men man tok dem pent ned og lot dem oppføre på nytt andre steder. Den gamle almueskolen ved Domkirken ble gjenreist som Johannes skole - og Worsehuset på Torget som ble revet i 1852, eksisterer fortsatt - i Verkgaten!

Av Halvor Pedersen

Til høyre på bildet ser vi lysthuset i hagen som Helvig anla på nabolommen mot nedre Blåsenborggate. ble i 1900 kjøpt av Preserving Co NOR - senere Standard Ltd. Helvig bodde selv i 2. etasje.

Begge disse eiendommene

Denne gangen tar vi turen til Storhaug bydel, Verkgaten 29-31. Her står "Worsehuset", som i 1852 ble flyttet fra Torvet for "å skaffe bedre forbindelse mellom byen og havnen".

Dette huset lå mot Torvet foran dagens "Hauge på Torvet" og ble også benevnt "Preussa-huset". Hauges hus ble kalt for "Bagbygningen".

Tidligere var "Worsehuset" eid og bebodd av Gabriel Schanche Kielland, innen han flyttet over på andre siden av Torget, til det som seinere ble kalt Håbeths hus.

I årene 1859 - 1864 ble huset i Verkgaten benyttet av Misjonskolen, innen skolen fikk sitt eget hus på andre siden av byen. Senere ble huset kjøpt av rørlegger og blikkenslager Jacob B Helvig (1844 - 1934). Det er han vi ser stående med sitt lange skjegg ved siden av sin karakteristiske salgsvogn. Her presenterte han sine varer med fyldig tekstreklame - på rim.

Helvig var en iderik personlighet både når det gjaldt produksjon og reklame. I 1866, bare 22 år gammel, tok han borgerbrev som blikkenslager og kobber-smed. Han hadde en spekulativ trang til å gi seg i kast med produksjon og oppgaver som ofte lå langt foran sin tid.

På et meget tidlig tidspunkt satte han i gang med tilvirkning av blikkemballasje til hermetik-industrien. Først med 1 1/2 liters spann til å erstatte tredunkene i ansjosnedleggelsen. Senere ble han engasjert av en rekke hermetik-fabrikker i produksjon av mindre esker for skinn- og benfri ansjos og sardiner. Mange av eskene var meget forseggjorte, bl.a. fikk han i oppdrag å kopiere de franske sardineskene som var forsynt med ovale messingskilt på topplokket. Disse skiltene fikk Helvig laget i Arbeidsanstaltens gårdsrum av de innsatte,

Lysthuset var i tidens stil. Legg merke til skulpturen. Er den bevart, mon tro?

“staltarne” som med slegge mot en askestubbe slo ut gravyren i messingene. Selv om arbeidskraften var billig, ble eskene for kostbare - så denne luksusen ble ikke gammel. Lokkene ble for øvrig også loddet for hånd.

I sesongen hadde Helvig opp til 45 svenner i arbeid. De arbeidet på skift og produserte både verktøyet og boksene.

Jacob Helvig hadde hele livet en sterk kunnskapstrang. Han foretok en rekke reiser i Europa og USA og var representert på utstillinger og messer, i 1872 i København; i 1880 og 1886 i New York; i 1886 i Liverpool og Antwerpen og senere i Stockholm.

Sammen med Thorstein Bryne, en annen fremragende forretningsmann i byen, kjøpte Helvig en fabrikk i Strøm-

steinen for nedlegging av kjøtt og delikatesser. Fabrikken var en av de første som la ned fiskeboller i kraft og røkt sild i olje. Senere startet han opp hermetikkfabrikken Norwegian Smoked Sardine & Co i Østervåg 47.

Jacob Helvig sa om seg selv at hans gjerning var å eksperimentere, noe som nok tilfredsstilte hans skapertrang, men som ikke ga de store økonomiske uttellingene.

Til høyre på bildet ser vi lysthuset i hagen som han anla på nabo-tomten mot nedre Blåsenborggate. Begge disse eiendommene ble i 1900 kjøpt av Preserving Co NOR - senere Standard Ltd. Helvig bodde selv i 2. etasje. I tredje etasje bodde kaptein Colban, hans sønn ble ambassadør i London.

Halvor Pedersen

Jacob Helvig var en dyktig markedsfører, som her med sin karakteristiske salgsvogn hvor salgsbudskapet var formet på rim.

Tobakk-produksjon i Stavanger og omegn mellom 1940 - 1945

Av Oddvar Høiland

Kjære Olav,

Da jeg ble spurt av deg om jeg kunne gi opplysninger om de fire tobakkeskene du har fra 1944, tenkte jeg at dette var en helt ordinær oppgave, men det ble det ikke.

Jeg var ikke fylt 11 år da krigen brøt ut i 1940 og da min far hadde en liten Morris varebil hvor hele familien på syv fikk plass, evakuerte vi til slekt på

Helland i Gjesdal. Lite visste vi at det var nettopp her krigen raste, vi kunne stå på tunet og se på tyske Stuka-fly som bombet norske stillinger i Dirdal. En tremenning av min mor ble drept der.

Under krigen var det i likhet med andre varer også mangel på tobakk. Mange kjøpte derfor små tobakksplanter, ca 10 - 15 cm høye, som ble plantet sammen med poteter og grønnsaker i egen hage, midt i sentrum av byen eller i

kolonihager. Noen fikk også avtale med bønder om leie av noen kvadratmeter og hvor leien var en del av avlingen.

Det var ikke mange barn som fikk en så god omsorg som farens tobaksplanter fikk. De fikk riktig vann og næringsmengder og ble skjermet med jutesekker når det blåste, og hjulpet opp i høyden med hesjestaur og ståltråd. Varsomt ble de høstet og knyttet sammen i bunter på 4 - 5 blader, avhengig av størrelsen og deretter hengt til tørk på loftet hvor det var lunt og varmt.

Sent på høsten, eller vinteren, ble bladene tatt forsiktig ned og pakket mellom kartong med steiner som tyngde for å få den rette form.

Det ble avtalt med tobakksfabrikker i Stavanger om betingelsene. De kunne variere noe både med pris og mengden tobakk som ble trukket fra, og

som kunne være en del av betalingen. Tobakksbladene skulle tilsettes konserveringsmiddel med smak som bestod i å legge disse i mørk sirup som var utvannet og gjerne tilsatt noe sukker og krydder. Man kalte denne operasjonen for å fermentere tobakken.

En av disse fabrikkene var P. Pedersen & Søn på Nytorget 8, også kjent for sin gode skråtobakk, snus og ikke minst håndlagde sigarer som nærmest var blitt et varemerke. Min søster fikk jobb her i 1937, men det var ikke her min far fikk de beste betingelsene. Han hadde forhørt seg rundt, og det var ikke om å gjøre å få den beste kvalitet, men mest mulig tobakk i vekt. Dette var det beste byttemiddel til andre varer som det nærmest var umulig å få tak i.

Alt ble brukt på tobakksplanten, bladene gikk til tobakk, men den tykkeste delen ble oppskåret til "knott". 1-2 millimeter store firkanter som ble brukt i

Fotoene på denne siden er tatt av forfatteren, Oddvar Høiland. Han er en av de bærende kreftene i Madla Historielag.

*Slik kunne det se ut i hagene på Våland under krigen. Dette bildet er fra Kaptein Langes gate. *) Vålands-bilder 1*

pipene og som var ekstra sterke og vonde i smaken.

Noen tygget også på stilkene for å lindre suget dersom kvoten var oppbrukt, for i likhet med matvarer gikk også tobakk på rasjoneringskorter som også ikke-røkere fikk, men som de benyttet til å bytte til seg viktigere varer. På denne måten levde de også et sunnere liv. Det kunne dreie seg om trådsneller, silkestrømper, lær, sukker, hermetikk for ikke å snakke om egg, smør, kjøtt, mel og melk. De sistnevnte varer fikk man byttet til seg på "landet". På grunn av dette byttesystemet var det ikke bare røkere som plantet tobakksplanter.

Det var 15 - 20 kvinner ansatt hos P. Pedersen. Arbeidet besto i pakking og de

fikk anledning til å ta "oppsopet" på gulvet hver kveld. Dette gikk på rundgang - og jentene brukte det som byttemiddel. For røykesugne mannfolk på Jæren var det godt nok på den tiden.

Ofte fikk jeg være med på dette spennende oppdrag, det å samle mat til hjemmet. Flere ganger ble jeg skremt da min søster avsto tilbud om litt egg i bytte. Hun sa til meg senere at hun visste om steder som satte større pris på hennes "oppsop" - og hun fikk til stadighet rett.

Rogaland Tobakkfabrikk lå i Olav Kyrresgate 40 og Lloyd Tobakkfabrikk i Eiganesveien 9. (Nå Finns konditori)

*Vennlig hilsen
Oddvar*

Styret i Byhistorisk Forening

1999 - 2000

Leder

Jan Gjerde
Engelsminnegt. 36
4008 Stavanger
Priv 51 53 32 19
Arb 51 84 49 06
Mobil 930 87 49 06
E-post: jangjerd@online.no
jan.gjerde@energus.no

Nestleder og leder av arrangementskomiteen

Kjell Petter Løhre
Blomsterveien 1
4022 Stavanger
Priv 51 56 06 96
E-post:
kjellpetter.lohre@halli-
burton.com

Kasserer

John Olsen
Torbj. Hornklovesgt. 10
4010 Stavanger
Postboks 351
4001 Stavanger
Priv 51 52 72 26
Konto 3201 25 37300

Sekretær og medlem av arrangementskomiteen

Jane Ness Wæhler
Molkeholen 27
4041 Stavanger
Priv 51 55 37 56
E-post: torwae@robin.no

Styremedlem og Prosjekt- leder Stavanger Bydag

Lars Vaage
Olav Nilssonsgt 1
Priv 51 52 55 75

Styremedlem og medlem av arrangementskomiteen

Einar Sanstøl
Kari Lofthus gt 34
4030 Hinna
Priv 51 88 16 36

Styremedlem

E. Kåre Johannessen
Mor Åsesvei 23
4019 Stavanger
Priv 51 87 00 16

Styremedlem og medlem av redaksjonen i Stavangeren

Kåre Mossige
Ullandshaugvn. 79
4021 Stavanger
Priv 51 87 09 31

Varamedlem og medlem av arrangementskomiteen

Brith Tan
Bruvikbakken 6
4017 Stavanger
Priv 51 58 06 55

Varamedlem og medlem av redaksjonen i Stavangeren

Kirsti Lærdal
Nils Abelsgt 4
4012 Stavanger
Priv 51 53 29 84

Leder av valgkomiteen og medlem av redaksjonen i Stavangeren

Bjørn K. Aarre
Bretlandsgt. 54
4009 Stavanger
51 53 04 08

Prosjektleder kulturhistorisk skilting

Erling K. Sømme
Kielland
Havdurveien 4
4070 Randaberg
Priv 51 41 75 15

Stavanger i reformasjonsårhundret

*Bearbeidet for Stavangeren av Jan Gjerde
etter en tekst av rektor E. A. Eriksen*

Den siste katolske biskop

Biskop Hoskuld var den siste katolske biskop i Stavanger. Han foresto denne oppgaven i 24 år, til han ble avsatt i 1537. Hoskuld, som hadde restaurert Domkirken og forøket dens samling av relikvier, ble vitne til at den katolske kirke måtte vike for det han kalte "denne for-dømte vantro og lutheri, som mange dessverre er forblindet av". Han var den siste av landets katolske biskoper som ble avsatt. Han ble tatt til fange av den danske befalingsmann Tord Rod, og både Domkirken, dens eiendommer og Bispegården (Kongsgård) ble lagt under kronen. Alt hva Domkirken eide av materielle verdier ble røvet - i 1558 ble til og med kirkens fem klokker tatt ned for å bli skipet til Danmark. Skipet forliste imidlertid ved Håstein.

Tord Rod, som altså sørget for avsettelsen av den siste katolske biskop i Norge, forlenet både Bergenhus og Stavanger len. Lensherren hadde sin faste bolig i Bergen og han kunne bare være til stede i Stavanger ved særlige anledninger. Biskopsgården var i denne perioden lensherrebolig, men det var fogden og hans skrivere som hadde sitt tilhold her.

Den første lutherske biskop

Også Utstein Kloster ble lagt inn under kronen og den ble en verdslig forlening. For øvrig merket man ikke så mye til det egentlige reformasjonsverk. Katolske prester ble stående i sine kall - og det gikk hele fire år før stiftet fikk sin første lutherske biskop.

Jon Guttormsøn ble innsatt i 1541 og han ble den eneste norskfødte biskop på Stavanger bispestol etter reformasjonen og før 1925. Han sørget for å istandsette Domkirken etter mange år med forfall, men under et besøk i København i 1557 for å søke hjelp til å rette opp skavanker i bispedømmet, fikk han plutselig avskjed. Han ble etterfulgt av Jens Gregersøn Riber, tidligere biskop på Færøyene. Han var imidlertid langt opp i årene og man måtte etter kort tid skaffe ham en hjelper i embedet,

Pirattokt mot Kongsgård

Dette var en vill og voldsom tid. Sjøen var full av pirater, og Stavanger lå i særlig grad åpen og ubeskyttet. I 1539 kom Kristofer Trondssønn Rostung, som tidligere hadde vært i erkebiskopens tjeneste, og den tyske piraten Lange Herman

seilende inn til Stavanger med 60 mann under våpen. De hadde allerede ranet Utstein Kloster og hadde Kongsgård som nytt mål. Her møtte de imidlertid motstand, og forsøkte derfor å sette Kongsgård i brann. Forsvaret av Kongsgård ble da gitt opp, men man unngikk større brannskader. Ransmennene fikk det de var ute etter - i første rekke verdisaker og mat.

24 av piratene som deltok i røveriet mot Stavanger ble tatt ved Lista og ført til Bergen, hvor de ble hengt. Men både Kristofer Trondsson og Lange Herman kom seg unna.

Nedgangstider for Stavanger

Årene etter reformasjonen ble en nedgangs- og forfallstid for Stavanger. Det

fremgår av dokumenter at skatte-evnen var blitt kraftig redusert. Antallet borgere var få og den driftigste av disse var Østen Jonsson. Han fikk festet fra lensherren et stykke land utenfor byen "hvilket han fast af raa Rod har ladet bekoste at oppbygge og forbedre". Den gård som han således ryddet, fikk han brev på i 1579 at han kunne beholde mot en avgift til kongen. Denne gårdens navn var Egenæs.

I lensregnskapene finner man ikke oppført toll på varer som er utført fra byen, derimot finner man toll på trelast fra Ryfylke og hester fra Jæren. Handelen med utlandet foregikk altså direkte med landdistriktene og ikke via byens borgere. Denne måte å drive handel på ble en stor hemsko for Stavangers utvikling i denne perioden.

Slik mener Anders Bærheim at den nye Bispegården fra 1574 lå i forhold til Mariakirken og Domkirken

Bispegården ble kalt Kongsgård fra Christian IVs tid. Reformasjonen førte til at kongemakten overtok kirkens eiendommer, deriblant bispegården. Det har aldri bodd konger på Kongsgård, men bygningen ble gjennom århundrer tilholdssted for konge- og statsmaktens representanter i Stavanger.

Byens anliggende ledes av Borgermestere og Rådmenn. I 1562 nevnes det fire rådmenn. Man hadde imidlertid ikke noe rådhus, og søkte derfor Kongen om å få den gamle Mariakirken overtatt for dette bruk. Den hadde stått ubenyttet siden katolisismens dager og var forfalt. Den må ha stått åpen, for det foregikk både drukkenskap og annen "uskikkelighet" i bygningen. Kongen ga sitt samtykke, og den gamle kirke gjorde i

århundrer senere tjeneste som rådhus og som lokale for lagtinget.

På samme tid ble den gamle bispebolig tatt i bruk som lensherrens bolig, om enn bare for en kortere tid. I 1568 forlenes Stavanger len til Henrik Brock- enhus, samtidig som lenet blir skilt ut fra Bergenhus. Både han og hans kone var født i Norge. De kom til Stavanger som nypigifte, men Elisabet døde på Kongsgård

ti år senere etter å ha blitt syk under et opphold på Finnøy. De hadde gitt Domkirken en ny kostbar prekestol og nye alterklær. Til sin kones minne lot han også sette opp et epitafium, som fortsatt finnes.

Jørgen Erikssøn befester protestantismen

Det var et hell for Stavanger at man samtidig med en godsinnert lensherre også fikk en nidkjær og sterk biskop i Jørgen Erikssøn. Han ledet stiftet i hele 33 år. Jørgen Erikssøn var født i Haderslev 1535 og kom til Norge som rektor i Bergen. Han ble senere slottsprest på Bergenhus. I denne perioden fikk han anledning til å studere teologi i København og ved flere universiteter i Tyskland i til sammen fire år. Som biskop viste han snart at han var full av lyst og vilje til å gjøre en innsats for sitt stift. Det var først under denne biskop at protestantismen for alvor ble noe mer enn et ytre trekk i stiftet.

I 1574 fikk den nye biskop overta Domkapitlets gamle eiendom "Kommunsgården" som eiendom for seg og sine arvinger. På den tiden var det kun tilbake grunnmuren av den gamle bygning på gården. På denne oppførte han en ny bygning, for øvrig med tømmer som var tatt ut fra Bispegodsets skoger.

På samme tid ble St. Olavsklosteret i Kleiva tatt ned. Det hadde lenge vært en ruin, og folk forsynte seg med stein etter behov. Det ble nå bestemt at restene av klosteret skulle benyttes til istandsettelse av Domkirken, og hvis det ble noe til overs skulle det anvendes til Latinskolens beste.

I alle sine foretagender hadde biskop Jørgen Erikssøn en god støtte i lensherre Henrik Brockenhus. Hans etterfølger fra 1578 ble Kristofer Valken. Hans navn hadde hatt en god klang i Stavanger, etter at han i Bergen hadde opptrådt fast overfor tyskerne. Men nå var han blitt rentemester og riksråd og fra 1596 rikets hovmester. En mann med slike høytstående verv kunne selvsagt ikke ta seg av sitt len annet enn på avstand. Han beholdt Stavanger len like til sin død i 1601 - så i 23 år måtte byen tåle at dens fremste embetsmann var fraværende fra byen.

Kamp for byens privilegier

I den siste menneskealder av det 16. århundret ser det ut for at byen har framgang, om enn i det små. I 1579

Biskop Jørgen Erikssøn ledet Stavanger Stift i 33 år. Med ham fikk protestantismen fotfeste i landsdelen.

oppnådde man nye privilegier, de første siden Erik av Pommerens dager. Det heter i disse, Fredrik den 2.s privilegier, at "paa det Stavangers Borgere saameget desbedre kan blive ved Magt og have sin Næring og Bjærging, forbydes herefter alle Bissekremmere, Bønder og Bonde-dreng, at drive Kjøb og Salg enten i Stavanger By eller paa Landet der omkring, hvis de ikke først aflægger Ed som Borgere og deltager i Byens Utredelser."

Da det var klaget over at det i Stavanger ble krevd alfor stor "sise" av utenlandske drikkevarer som ble innført til byen, ble det bestemt at "sisen" av slike varer skulle være de samme som i Bergen. Privilegiet avsluttes med at Kongen tar Borgermestre, Rådmenn og menige borgere i Stavanger, deres hustruet, barn, folk og gods i sitt hegn, vern og beskyttelse.

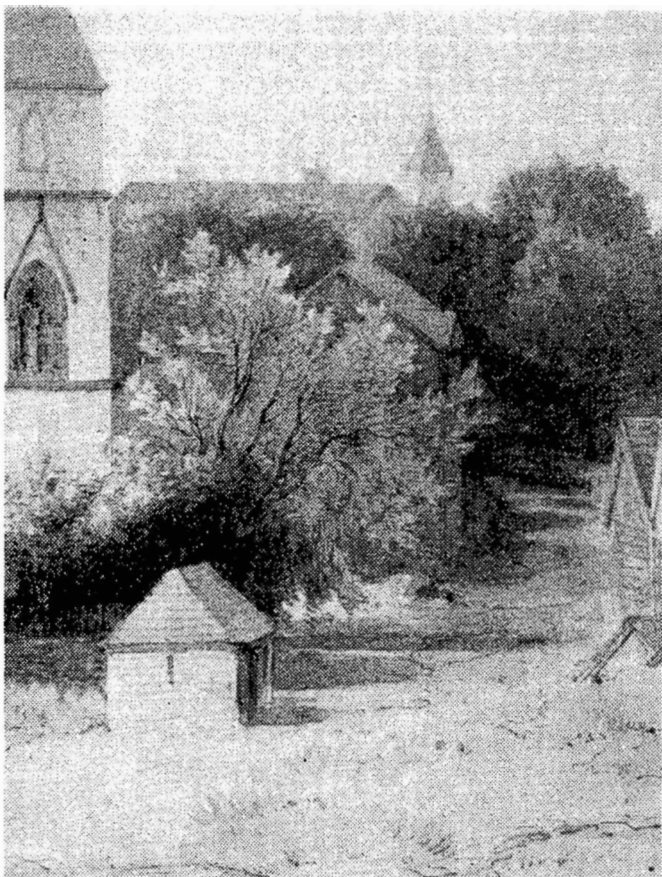
Problemene for byen var ikke løst med dette. Man fikk stort bry med bønder som tok borgerskap, men som likevel ikke flyttet til byen. De drev fortsatt handel på landsbygga i henhold til sitt borgerbrev. Spesielt var en del bønder på Lista til bry og irritasjon. Når de krevdes for sine avgifter til byen og ellers ble minnet om sine forpliktelser som borgere, unnskylte de seg med at de var bønder og betalte sine avgifter til fogden.

1587 gikk det ut kongebrev om at lista-bøndene fikk bosette seg i byen, hvis de ville drive borgerlig næring. Det var forbudt for dem å bygge skip, men kongebrev hadde ikke all verdens betydning på den tiden. Ti år senere ser man at bøndene på Lista bygger skip på bestilling fra Stavangers borgermester Kristen Nilsen, rådmann Eiler Brynning og fogd Kristen Trane.

Skipsbygging var heller ikke ukjent i byen. I 1590 hadde en av byens borgere bygget et skip som han solgte til skotten Konstatin Ramsay. Lensherren på Bergenhus ville forby skotten å føre skipet bort, med henvisning til en forordning fra Fredrik den 2.s tid om at det ikke var tillatt å selge skip bygget i Norge til utlandet før etter ti år. Ramsay fikk imidlertid hjelp av kong Jakob den 6te, slik at skipet ble utlevert.

Stavanger får byvedtekter

Et godt innblikk iborgernes daglige liv og forhold får vi gjennom de byvedtekter som ble vedtatt på et borgermøte i 1594. De starter med pliktene overfor kirke og prester. De borgere som ikke på de tre store høytider besøker kirken og der ofrer til presten, skal betale en halv daler i bot. Den samme bot skal betales dersom en på tre etterfølgende søndager ikke går i kirken. Det var byfogdens plikt å legge merke til slike og sørge for at de ble straffet. I en paragraf om "Natteravner" heter det at det beklages at «nogle unge løse Kompaner om Nattetide omløber på Gader og Stræder med Vaaben og Verge, raaber og skriger ligesom andre Bester og Gaster". Byfogden må sørge for at vakten har et flittig øye med slike personer og setter dem i fengsel. Det innskjerpes strengt at skorsteiner og ovner skal være i god stand, og de skal årlig inspiseres av en dertil oppnevnt mann. Om fremmede kjøpmenn som kommer til byen med sine varer, bestemmes det at de skal stå i åpne kramboder mot gaten i 14 dager, hvor de kan selge i stort og smått til borgerne. For dette må de betale en avgift til byen. Vil de stå lenger, kan de ikke selge i smått, bare i større partier. Ingen må huse frem-

*Aksisseboden ved
Skolebekken,
hvor det ble
krevd inn avgift
for varer som ble
ført til byen for
salg.*

mede eller utlendinger uten å ha varslet øvrigheten, slik at deres pass og papirer kan bli undersøkt. Borgermester og rådmenn skal innfinne seg i retten på Rådhuset kl 8 om morgenen. Den som kommer for sent må bøte en skilling til de fattige, men blir han borte hele dagen skal han bøte 4 skilling, som tilfaller hans kolleger i rådet innen han tar sin plass den neste rådsuedag.

Blant de fremste borgere i den siste del av århundret må vi først og

fremst nevne Kristen Kristensen Trane. Han kom fra Jylland sammen med to brødre, den ene ble prest på Rennesøy, den andre fogd i Sunnhordland. Trane ble født i 1533 og døde i 1600. Hans kone var norsk. Fra Kristen Trane nedstammer familier som gjennom et par hundre år kommer til å utgjøre Stavangers patrisiat. Med ham begynner altså en innflytting av jyder som ble byens driftigste borgere, og hvor det finnes etterslekt spredt over hele landet.

Samfunnsbyggeren som forbygde seg

Det er med blandede følelser man starter på Torbjørn Kindingstads bok om Arne Rettedal. Er det mulig for en lokal journalist å gi en troverdig framstilling av en så kontroversiell person som Arne Rettedal?

Når boken er lest, må det fastslås: Dette er det ærligste og modigste som til nå er skrevet om Rettedal. For ti år siden ville en bok som dette ha vært en umulighet. Dessuten er det klart: Det er ikke personlighetstrekkene til Rettedal som er det viktigste, selv om også denne siden av framstillingen er interessant.

Bokens viktigste del er bidrag til vår nære byhistorie; kommunesammenslåingen i 1965, arbeidet for å posisjonere Stavanger som oljehovedstad, beskrivelsen av det dynamiske samspill mellom et knippe menn i næringslivet, kommunen og kommunepolitikken. De utgjorde et "winning team" som vakte oppmerksomhet og beundring. Deretter følger beskrivelser og analyser av politisk innsats på fylkes- og rikskplan hvor Stavangers interesser ble sterkt ivarettatt. Det er i denne perioden samfunnsbyggeren Arne Rettedal trer fram og setter sitt avgjørende stempel på utviklingen. På en glimrende måte har Kindingstad maktet å velge ut episoder som gir framstillingen liv, samtidig som de belyser vesentlige

trekk ved situasjonen, personene og den politiske kampen.

Personlig var jeg mest spent på Kindingstads framstilling av Rettedals to perioder som leder av Rogalandsbankens styre. Det er positivt overraskende å registrere at Kindingstad meget fortjenstfullt har maktet å gi en framstilling som underbygger at det meste som gikk galt i Rogalandsbanken i 1980-årene var strategier, engasjementer og saker som enten var initiert av styret eller behandlet av styret. Rettedals stadige utfall og anfall rettet mot "administrasjonen" (det samme gjelder for hans tid i Fylkeskommunen, SIR og NSB) har fått en noe overbærende beskrivelse - men for de som satt "ringside" når Rettedal ledet møtene, var det ikke bare hyggelig å være til stede.

Rettedal er ikke den eneste som har interesse av å gi liv til myten om at Rogalandsbanken var en veldrevet bank fram til 1981 og at det han kom tilbake til i 1986 etter årene i regjeringen var et "galehus".

I Rettedals periode som styrefor- mann fram til 1981 hadde Rogalandsbanken i en årrekke en lavere egenkapital, et mindre enbloc-fond, lavere rentemargin, høyere driftskostnader,

lavere "andre inntekter" enn de øvrige distriksbanker. Utbytte til aksjonærene var år for år lavere enn nivået på tilsvarende aksjer. Bankens soliditet ble svekket også i normale driftsår.

Forklaringen på denne situasjonen var tre faktorer: Bankens kontor- og filialnett var blitt utvidet kraftig og sammen med nye bankbygg førte dette til økte kapital- og driftskostnader. Bankens låneekspansjon var basert på "kjøpte innskudd" i pengemarkedet, hvilket førte til høye fundingkostnader sammenlignet med konkurrerende banker, samtidig som banken ble sårbar for rentesvingninger i det kortsiktige pengemarkedet. Rogalandsbanken hadde sitt virke i en del av landet som var mål for etableringer og ekspansjon fra de store forretningsbankene i Oslo og Bergen og hvor også internasjonale banker drev aktiv markedsbearbeidelse. Dette stilte krav til kompetanseoppbygging, samtidig som marginene ble presset.

Rettedal ledet banken slik at den kunne møte framtiden med et topp moderne kontornett, evne til å følge det lokale næringslivs kapitalbehov og en oppbygging av bankens organisasjon som skulle gjøre den istand til å møte økt konkurranse. Medaljens bakside var at ekspansjonen på disse tre fronter samtidig førte til en gradvis svekkelse av bankens soliditet. Bankens lønnsomhet fulgte ikke veksten og var i hele perioden for svak.

Grunnlaget for Rogalandsbankens fall lå i at styret ikke lyktes i å møte de strategiske utfordringer banken sto overfor utover i 1980-årene. På tross av bankens svake fundament allerede fra slutten av 1970-årene, fortsatte banken

ekspansjonslinjen med nye kontor-etableringer og investeringer i bankbygg og i eiendomsprosjekter. Kronen på verket i denne strategi ble St. Olavs-komplekset. Grunnlaget for byggeplanene ble lagt av Rettedal ved tomteoppkjøp allerede i siste halvdel av 1970-årene.

Man kan selvsagt si at ingen kunne forutse at eiendomsverdiene skulle stupe slik de gjorde etter kollapsen i oljeprisene i desember 1985. Eller kunne man det? Akkurat dette blir et viktig spørsmål når historiens dom skal felles. K.B. Knutsen ville selge i tide og hadde kjøper klar. Men styret sa nei og det skulle koste bankens aksjonærer, Fokus bank og banksikringsfondene over en halv milliard kroner. Men, sammenlignet med overskridelsene i oljesektoren, er selv dette blitt for småpenger å regne.

St. Olavprosjektet var Rettedals ektefødte "baby". I dette prosjektet samles trådene spunnet av høyrepolitikeren, ordføreren, byggelederen og banklederen. På revy ble han fremstilt som «solkongen» og det illustrerer Rettedals retoriske overmot at da han under et arrangement i forbindelse med innvielsen av St. Olavkomplekset ble spurt om han ikke syntes St. Olav lå litt usentralt til i forhold til Sentrum, så svarte han: "Da flytter vi Sentrum!"

Den endelige og fullstendige historien om Arne Rettedal er ennå ikke skrevet. Heller ikke historien om Rogalandsbanken. Men for første gang foreligger det en bok som setter ord på paradokset Arne Rettedal: Han var samfunnsbyggeren som forbygde seg.

Jan Gjerde

BYHISTORISK
FORENING STAVANGER

Årsberetning for 1998

1. Oversikt

1998 har vært et godt arbeidsår for Byhistorisk Forening Stavanger. Aktiviteten har vært høy på alle områder, og medlemstilgangen har vært god. Det har vært svært god oppslutning om alle foreningens arrangementer. Foreningens økonomi og likviditet er god. Styret retter en takk til samarbeidende foreninger, Stavanger kommune og muséene for godt samarbeid. Likeså takk til foredragsholdere og bidragsytere til Stavangeren for innsatsen i 1998.

2. Tillitsvalgte

Styret har i 1998 bestått av Jan Gjerde, leder; Kjell Petter Løhre, nestleder; Jane Ness Wæhler, sekretær; John Olsen, kasserer; Lars Vaage, Kåre Mossige og Einar Sanstøl, styremedlemmer. Aud-Unni Finnebråten, E. Kåre Johannessen og Magne Nøddland, varamedlemmer. Det er avholdt syv styremøter.

3. Medlemmer

Foreningen hadde pr 31. desember 1998 260 betalende medlemmer. Tilgangen på nye medlemmer i 1998 var 53, mens 30 ikke fornyet medlemskapet. Det gir en nettotilgang på 23 medlemmer. I januar 1999 har foreningen fått ytterligere 10 nye medlemmer.

4. Økonomi

Foreningen har gjennom hele året hatt god likviditet. Kassebeholdningen ved

årsskiftet var kr 79 809,91 inkludert kr 60.240,- som er bundet til kulturhistorisk skilting. Det er mottatt driftsstøtte fra Stavanger Kommune på kr 13.798,- og kr 5000,- til kostnader i forbindelse med Stavanger Bydag. Til prosjektet kulturhistorisk skilting er det i 1998 mottatt en ny bevilgning på kr 40.000,- fra Olga Berentsens legat. Stavanger Havnevesen og Fred. Hansen har bidratt til finansieringen av kulturhistoriske skilter med til sammen kr 9.760. Medlemskontingenten utgjør kr 36.600. Kontingenten har vært uendret i en årrekke. På tross av økte utgifter til bla. trykking, porto og leie av lokaler m.v. anser ikke styret det som nødvendig å øke kontingenten, idet kostnadsveksten til nå er dekket ved økt medlemstilgang.

5. Arrangementer

Foreningen har i 1998 hatt 8 arrangementer.

10.02.98 Årsmøte. Foredrag av Finn Bringsjord: Noen synspunkter på Stavangers aller eldste historie.

14.04.98 Omvisning og orientering om Kongsgårds historie v/ lektor Ove Eide

12.05.98 Byvandring – "I Peder Severin Krøyers Stavangerske fotspor" Ved Gunnar Skadberg

07.06.98 Byvandring – "Fra Kjelvene til Ramsvig" ved Halvor Sivertsen. Fellesarrangement med Fortidsminneforeningen i Rogaland.

02.07.98 Stavanger Bydag – Stavangers eldste historie, med bidrag av Knut Helle, Arnvid Lillehammer og Torggrim Titlestad.

14.09.98 Markvandring på Hundvåg
Fellesarrangement Historielagenes Felles
råd.

13.10.98 Stavanger i billedkunsten.
Foredrag ved Halvor Pedersen
Fellesarrangement med Stavanger
Kunstforening.

17.11.98 Bak kulissene på AmSv/ Per
Hernæs.

*Arrangementskomit en har bestått av Kjell
Petter Løhre, leder, og Jane Ness W hler.*

6. Stavangeren

Medlemsbladet er utgitt med tre utgaver
i 1998. Redaksjonen har bestått av Jan
Gjerde, redaktør, Kåre Mossige og Bjørn
K. Aarre.

7. Kulturhistorisk skilting.

Kulturhistorisk skilting er et samarbeids-
prosjekt med Stavanger Kommune,
kommunalavdeling kirke, idrett og kul-
tur. 29. mai 1998 ble det første i en serie
på syv skilt avduket. Foreningens pro-
sjektgruppe har bestått av Erling Sømme
Kielland, leder; Lars Vaage og Jan
Gjerde. Styringsgruppen har bestått av
kultursjef Rolf Nor s, byantikvar Elsa
Grimnes, byarkivar Bodil Wold Johnsen,
Erling Sømme Kielland og Lars Vaage.

8. Historielagenes Fellesråd

På  rsm te i rådet ble Johan Østbø,
Hundvåg og  yane Historielag, valgt til
leder. Det har vært avholdt ett felles-
arrangement i 1998 med vellykket
bydelsvandring på Hundvåg med Arne
Almås som veiviser.

9. Diverse saker.

Etter årsmøtet ble det nedsatt en pro-
sjektgruppe for å forberede og planlegge

foreningens markeringer av Kielland-
jubileet. Gruppen har bestått av Jane
Ness W hler, leder; Thorleif K. Aarre,
Einar Sanstøl og E. Kåre Johannessen.
Rune Helg  har deltatt som representant
for Stavanger Museums Venneforening.

Høsten 1998 ble det avgitt en uttalelse
og en utredning vedrørende Stavanger
kommunes idédugnad for rehabilitering
av Byparken

10. Utsiktene for det videre arbeide.

Kiellandjubileet vil sette sitt preg på for-
eningens arrangementer i 1999. I forbin-
delse med rehabilitering av Byparken sl r
Byhistorisk Forening et slag for synlig-
gj ring av byens middelalderhistorie ved
blant annet å gjenreise middelalder-
muren foran Domkirken og åpning av
deler av Skolebekken.

Restaurering av Domkirken, rehabilite-
ring av Kongsgård, ny utforming av
Torget og nytt historieverk for Stavanger
vil være viktige markeringer av Stavan-
gers byhistorie i årene framover.

Forholdene ligger godt til rette for at
Byhistorisk Forening Stavanger skal
spille en viktig rolle i formidling av Sta-
vangers byhistorie. I denne forbindelse
vil styret fortsatt legge stor vekt på å øke
medlemstilslutningen, slik at foreningens
slagkraft kan utvikles videre.

Stavanger, den 26/1 1999

*Jan Gjerde, Kjell Petter Løhre,
Jane Ness W hler, Lars Vaage,
John Olsen
Kåre Mossige, Einar Sanstøl.
E. Kåre Johannessen*